

РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

УДК 334.012.64:338.1

DOI: <https://doi.org/10.37320/2415-3583/18.12>**Сидорук І.С.**кандидат економічних наук, старший викладач
Національний університет «Запорізька політехніка»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1205-2639>

АНАЛІЗ СТАНУ ТА ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано показники стану малого підприємництва в Україні, виокремлено проблеми, що заважають його успішному розвитку, та окреслено напрями їх подолання. Загрози розвитку малого підприємництва, як і конкурентні переваги, зумовлені його особливими характеристиками, а саме малим розміром, гнучкістю й сприйнятливістю до змін економічного середовища. Визначено, що особливою перешкодою в розвитку малого підприємництва є дискримінація в доступі до економічних ресурсів: фінансово-кредитних, сировинно-матеріальних, інформаційно-консультативних, техніко-технологічних, кадрових тощо. Запровадження карантинних обмежень призвело до поглиблення зазначених проблем, тому необхідне становлення дієвої підтримки розвитку малого підприємництва, яка б дала змогу максимально ефективно розв'язувати проблеми та стимулювати мале підприємництво до саморозвитку.

Ключові слова: мале підприємництво, регіони, карантинні обмеження, перешкоди діяльності, пріоритетні напрями розвитку.

Постановка проблеми. Важливим чинником економічного зростання регіонів України є розвиток малого підприємництва, що впливає і на валовий регіональний продукт, і на податкові надходження, і на зайнятість населення та формування середнього класу. Водночас деструктивні зміни в економіці негативно впливають на підприємництво: погіршуються якісні й кількісні показники його діяльності. Отже, дослідження стану малого підприємництва і проблем, що перешкоджають його ефективному розвитку, є актуальним та необхідним для подальшого визначення пріоритетних напрямів державної підтримки малого бізнесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз проблем функціонування малого підприємництва здійснено у працях провідних українських учених, серед яких – М. Барна [1], Л.В. Винятинська та І.В. Сенчук [2], О.М. Кашуба [3], Г.В. Обруч [4] та ін. Разом із тим подальшого дослідження потребують сучасні показники стану малого підприємництва та нові проблеми, викликані боротьбою з поширенням COVID-19.

Мета статті полягає в аналізі сучасного стану малого підприємництва, виокремленні основних проблем його розвитку та обґрунтуванні напрямів їх подолання.

Вклад основного матеріалу. Розрахунок кількості суб'єктів малого підприємництва в Україні зазнав змін у 2014 р. через неможливість обліку на тимчасово окупованих територіях Автономної Республіки Крим, м. Севастополя, деяких районів у Донецькій та Луганській областях. Тому в 2014 р., за даними Державної служби статистики України [5], кількість малих підприємств зменшилася на 13,2% порівняно з 2013 р. Протягом 2015–2016 рр. кількість суб'єктів малого під-

приємництва, як юридичних, так і фізичних осіб, зменшувалася внаслідок воєнного конфлікту на Сході країни та загальноекономічних кризових явищ (табл. 1). Зростання чисельності суб'єктів малого підприємництва у 2018–2019 рр. дало змогу показникам 2019 р. вийти на рівень 2013 р.

Упродовж 2015–2020 рр. простежено тенденцію до збільшення частки юридичних осіб у загальній кількості суб'єктів малого підприємництва – із 16,7% у 2015 р. до 18,8% у 2020 р.

Станом на 01.01.2020 у структурі вітчизняного підприємництва за розмірами частка малих підприємств становила 95,2%, середніх – 4,7% і великих – 0,1%. Протягом 2010–2020 рр. ці показники не зазнали суттєвих змін [5].

У регіональному розрізі більшість малих підприємств України у 2019 р. здійснювала свою діяльність у м. Києві (97 710 од.), Дніпропетровській (29 681 од.), Одеській (24 889 од.) і Харківській (23 749 од.) областях. Найменша кількість малих підприємств – у Луганській (3 524 од.), Чернівецькій (4 028 од.) та Тернопільській (4 782 од.) областях.

Абсолютні показники не завжди відображають реальний стан справ, тому доцільне дослідження відносного показника, а саме кількості малих підприємств на 10 тис осіб наявного населення (рис. 1).

У 2019 р. загальна кількість малих підприємств на 10 тис осіб наявного населення України становила 86 одиниць, що на 7,5% більше, ніж у 2018 р. Кількість фізичних осіб – підприємців на 10 тис осіб наявного населення також зросла у 2019 р. порівняно з 2018 р. на 5,7% і становила 371 од.

Таблиця 1 – Кількість суб'єктів малого підприємництва в Україні

Суб'єкти малого підприємництва (з урахуванням мікропідприємництва)	2015	2016	2017	2018	2019
Малі підприємства: усього, одиниць	327814	291154	322920	339374	362328
відсотків до загальної кількості суб'єктів малого підприємництва	16,7	15,7	18,0	18,6	18,8
на 10 тис осіб наявного населення, одиниць	77	68	76	80	86
Фізичні особи – підприємці: усього, одиниць	1630571	1558880	1466486	1483297	1560650
відсотків до загальної кількості суб'єктів малого підприємництва	83,3	84,3	82,0	81,4	81,2
на 10 тис осіб наявного населення, одиниць	381	365	345	351	371
Разом, одиниць	1958385	1850034	1789406	1822671	1922978

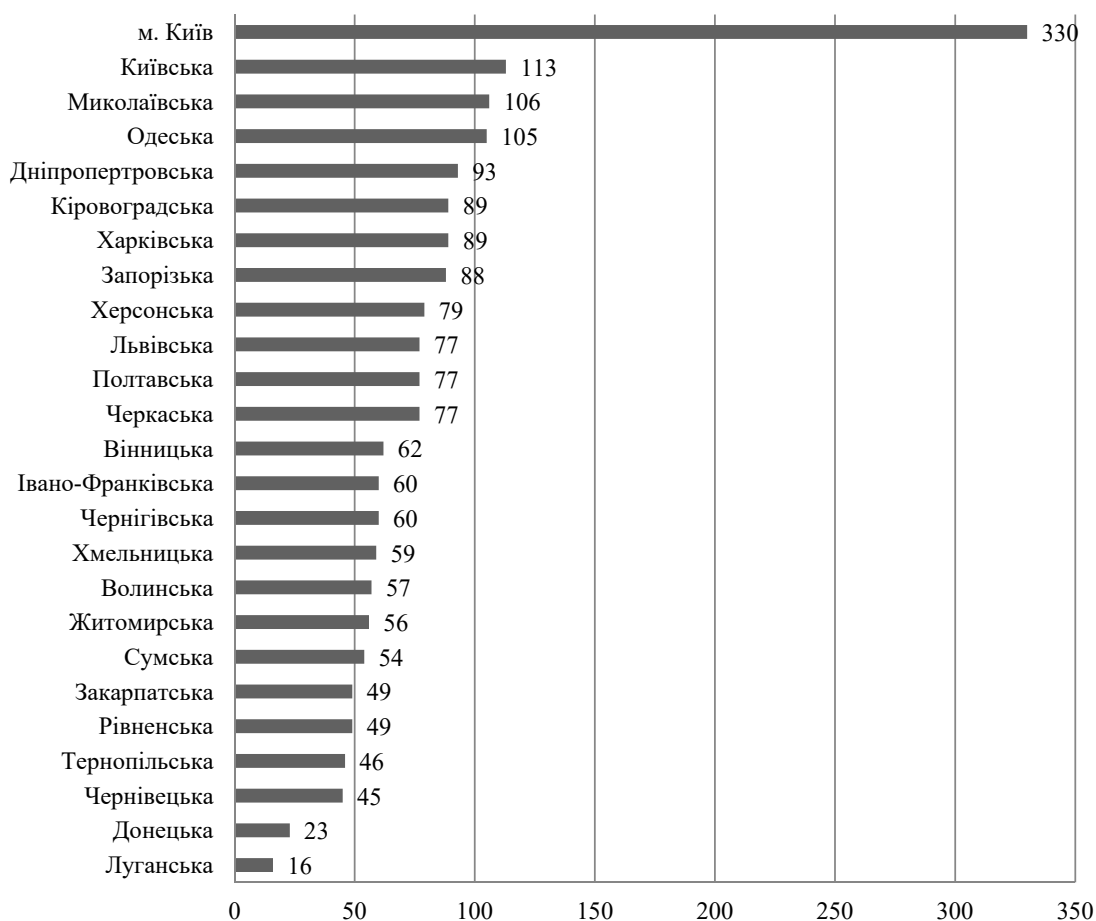

Рисунок 1 – Кількість малих підприємств на 10 тис осіб наявного населення за регіонами України у 2019 р. (одиниць)

Джерело: сформовано на основі [5]

У регіональному розрізі найкращі показники кількості малих підприємств на 10 тис осіб наявного населення України в місті Києві (330 од.), Київській (113 од.), Миколаївській (106 од.), Одеській (105 од.) областях. Отже, Миколаївська область переміщується із середніх місць за абсолютними показниками кількості малих підприємств на лідируючі позиції. Найнижчі показники кількості малих підприємств на

10 тис осіб наявного населення в Луганській (16 од.), Донецькій (23 од.), Чернівецькій (45 од.), Тернопільській (46 од.), Закарпатській (49 од.) Рівненській (49 од.) областях.

У 2019 р. кількість зайнятих працівників у суб'єктів малого підприємництва становила 4 319,8 тис осіб, або 47,9% від загальної кількості зайнятих по Україні. Із них 60% – це зайняті у фізичних осіб – підприємців.

Упродовж 2015–2019 рр. кількість зайнятих працівників у суб'єктів малого підприємництва збільшувалася щорічно на 2–3%.

У розподілі за видами економічної діяльності пріоритетними сферами діяльності суб'єктів малого підприємництва залишаються торгівля та сфера послуг.

За даними Державної служби статистики, у 2019 р. загальний обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг) суб'єктами підприємницької діяльності становив 10 524 112,8 млн грн. Частка продукції, реалізованої суб'єктами малого підприємництва, у відсотках до загального обсягу реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг) суб'єктами підприємницької діяльності становила 25,6%. У структурі обсягу реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг) суб'єктами малого підприємництва частка малих підприємств становила 68,2%, а фізичних осіб – підприємців – 31,8% [5].

У 2019 р. обсяг реалізованої суб'єктами малого підприємництва продукції зріс на 8,1% порівняно з 2018 р. Із 2014 до 2018 р. темпи приросту обсягів реалізованої продукції у грошовому вимірі становили 20–30% щорічно, що зумовлено не збільшенням реального реалізованого товару, а значними інфляційними процесами цього періоду.

Найбільшу питому вагу у загальному обсязі реалізації регіону суб'єкти малого підприємництва мають у Херсонській (40,7%) та Чернівецькій (37,5%) областях. Найменша частка малого підприємництва в обсягах реалізації Донецької (8,1%) області (рис. 2).

У 2019 р. кількість зайнятих працівників на малих підприємствах становила 1 746,6 тис осіб, або 27,3% від загальної кількості зайнятих по Україні.

Найбільша частка зайнятих працівників на малих підприємствах у Херсонській (40,7%), Одеській (38,2%), Чернівецькій (36%), Кіровоградській (35,5%), Миколаївській (34,9%), Івано-Франківській (33,6%) областях. Найменша частка зайнятих працівників на малих підприємствах від загальної кількості зайнятих на підприємствах спостерігається в Донецькій (17%), Дніпропетровській (21,4%) областях і м. Києві (24,4%) (рис. 3).

За останні роки відбулися позитивні зрушення щодо оплати праці найманих осіб у суб'єктів малого підприємництва, але середньомісячна заробітна плата найманих працівників у сфері малого підприємництва все ж значно нижча, ніж у сфері великого бізнесу.

На основі даних про кількість суб'єктів малого підприємництва в Україні за 2011–2019 рр. [5] за допомогою методу аналітичного вирівнювання розрахуємо модель зміни кількості малих підприємств у часі.

Аналітичне вирівнювання – найбільш ефективний метод виявлення тенденції динаміки. Його суть полягає у тому, що вихідний ряд динаміки описують рівнянням тренду, яке розглядається як аналітичний вираз загальної тенденції зміни в часі (тренду). Ураховуючи поставлену мету, використаємо лінійне рівняння тренду:

$$y_t = a_0 + a_1 t, \quad (1)$$

Рисунок 2 – Питому вагу суб'єктів малого підприємництва в обсязі реалізованої продукції за 2019 р.

Джерело: сформовано на основі [5]

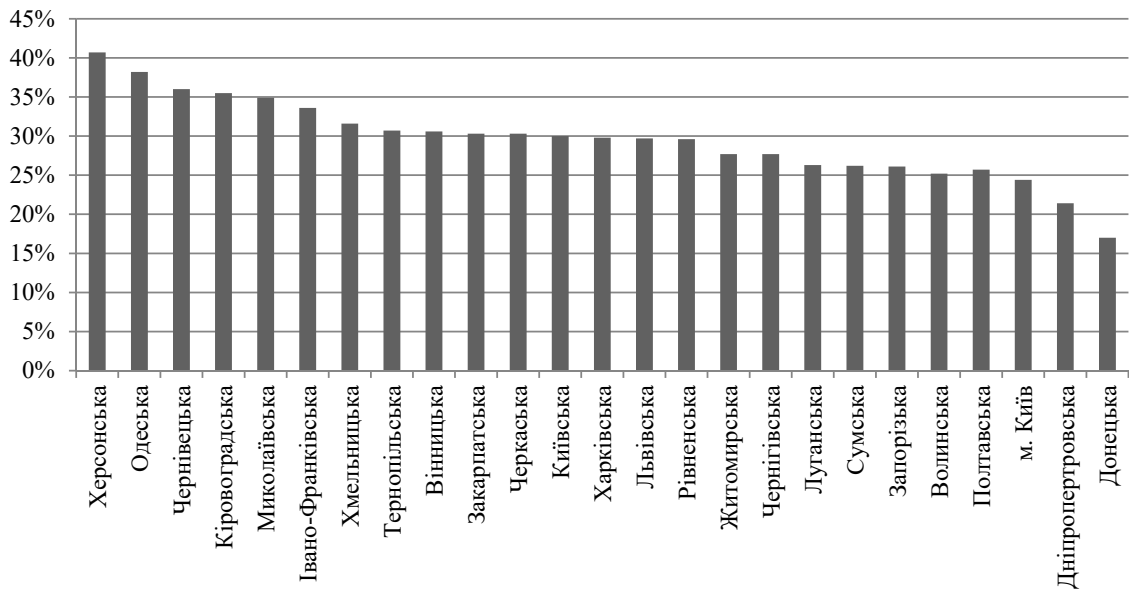

Рисунок 3 – Частка кількості зайнятих працівників на малих підприємствах у загальній кількості зайнятих працівників на підприємствах регіонів у 2019 р.

Джерело: сформовано на основі [5]

де a_0 та a_1 – параметри рівняння.

Параметри a_0 та a_1 знаходимо із системи нормальних рівнянь методом найменших квадратів. Для спрощення підрахунків параметр часу t задають так, щоб $\sum t = 0$. Тоді

$$a_0 = \frac{\sum y}{n}, \quad (2)$$

$$a_1 = \frac{\sum yt}{\sum t^2}. \quad (3)$$

Параметр a_1 показує, на скільки одиниць у середньому змінюється показник за одиницю часу. Вирівнянні (розрахункові) значення одержують за допомогою підстановки в одержане рівняння тренду заданих значень t .

Для оцінки адекватності трендового рівняння реальному процесу використовуємо коефіцієнт детермінації.

Здійснивши розрахунки (табл. 2), отримаємо таку модель тренду кількості суб'єктів малого підприємництва в Україні:

$$y_t = 1802167 + 30218t.$$

Отже, у середньому за рік кількість суб'єктів малого підприємництва в Україні зростає на 30 218 од. (рис. 4).

Використовуючи розраховане рівняння тренду, можливо спрогнозувати кількість суб'єктів малого підприємництва в Україні в майбутніх періодах. Так, у 2021 р. цей показник має становити 1 983 475, а в 2022 р. – 2 013 693 од. Якщо фактичні показники значно відрізняться від розрахованих, то це свідчить, що на розвиток малого підприємництва впливатиме новий чинник. Наприклад, можливо буде оцінити вплив карантинних обмежень.

Нестійкість розвитку малого підприємництва зумовлює низка системних загроз, а саме:

- обмеженість доступу до фінансових ресурсів;
- відсутність фінансових резервів і загроза швидкого банкрутства;
- вузьке коло постачальників, що може утворювати небажану залежність;
- недостатній розвиток структури збуту продукції та гарантійного обслуговування;

Таблиця 2 – Розрахунок рівняння тренду кількості суб'єктів малого підприємництва в Україні

Рік	Кількість суб'єктів малого підприємництва (y)	t	$y \cdot t$	t^2	y_t	$y - y_t$
2011	1679902	-4	-6719608	16	1681295	-1393
2012	1578878	-3	-4736634	9	1711513	-132635
2013	1702201	-2	-3404402	4	1741731	-39530
2014	1915046	-1	-1915046	1	1771949	143097
2015	1958385	0	0	0	1802167	156218
2016	1850034	1	1850034	1	1832385	17649
2017	1789406	2	3578812	4	1862603	-73197
2018	1822671	3	5468013	9	1892821	-70150
2019	1922978	4	7691912	16	1923039	-61
Разом	16219501	0	1813081	60	16219501	0

Рисунок 4 – Розраховане рівняння тренду кількості суб'єктів малого підприємництва в Україні

– локальність ресурсів і збутових ринків, а отже, межі для зростання;

– низька конкурентоспроможність продукції, у виробництві якої важлива економія на масштабах, тобто конкуренція з боку великих підприємств;

– висока вразливість щодо несприятливих економічних (інфляція, зміни валютного курсу тощо) та позаекономічних (тиск із боку органів влади) чинників;

– нестабільність доходів підприємств і зайнятих на них осіб;

– соціальна незахищеність працівників;

– низький рівень кваліфікації підприємців, брак знань про бухгалтерську справу, маркетинг, менеджмент тощо.

У 2020 р. на передній план вийшли проблеми, викликані карантинними обмеженнями через пандемію COVID-19 [6]:

– оплата оренди приміщень і обладнання в умовах вимушеного простою (найбільше через це потерпають заклади громадського харчування, сфери побутових послуг, готелі, магазини в орендованих приміщеннях);

– погашення кредитних зобов'язань суб'єктів малого підприємництва, робота яких зупинена на час карантину;

– зменшення кількості працівників на робочих місцях призводить до зменшення потужності деяких виробництв і зривів термінів постачання сировини або готової продукції;

– перевірка стану здоров'я людей, які перетинають кордон, призводить до затримки експорту/імпорту товарів, необхідних для діяльності суб'єктів малого підприємництва;

– суб'єкти малого підприємництва, що співпрацюють з іноземними партнерами, можуть зітхнути з проблемою невиконання зобов'язань іноземними контрагентом через введення карантинних обмежень у країні його розташування (невчасна поставка товару, неспроможність заплатити за отриману продукцію тощо).

Широко обговорюваною проблемою в Україні також є зобов'язання фізичних осіб – підприємців установлювати касові апарати відповідно до прийнятого у вересні 2019 р. Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського

харчування та послуг» та інших законів України щодо детінізації розрахунків у сфері торгівлі та послуг». Уже більше року не вщухають акції протесту представників малого бізнесу по всій країні з вимогою скасувати закон. На думку представників малого підприємництва, ці нововведення фактично скасовують спрощену систему оподаткування.

Стихийні акції протесту переросли у громадський рух #SaveФОП («Захисти ФОП»), учасники якого виступають за зменшення фінансового навантаження на малий та середній бізнес шляхом продовження для приватних підприємців спрощеної системи оподаткування [7]. Представники руху подали два законопроекти до Верховної Ради України: щодо спрощення обліку доходів фізичних осіб – підприємців та щодо запровадження щорічного підвищення граничних обсягів доходів для застосування спрощеної системи оподаткування, відновлення права платників єдиного податку не застосувати реєстратори розрахункових операцій.

1 грудня 2020 р. Верховна Рада ухвалила Закон щодо відтермінування обов'язкового застосування реєстраторів розрахункових операцій платниками єдиного податку до 2022 р. Розв'язок проблеми відкладається ще на рік.

Дослідження шляхів подолання проблем розвитку малого підприємництва в Україні дає змогу виокремити пріоритетні напрями державної підтримки: фінансова, інформаційна та консультаційна, кадрова, підтримка експортерів. Карантинні обмеження також спонукають до впровадження нових тимчасових форм державної підтримки, які наслідують закордонний досвід: податкові пільги, компенсації заробітної плати, захист орендарів тощо. Але в Україні немає економічних можливостей упроваджувати затратні програми гарантування кредитних зобов'язань суб'єктів підприємництва.

Розв'язання проблем розвитку малого підприємництва залежить не тільки від державної підтримки, а й від діяльності самих підприємців. Збереження бізнесу залежить від швидкості реагування на умови, що змінюються: у короткі терміни необхідно проаналізувати конкурентоспроможність справи, її сильні боки, можливість перепрофілювання, освоєння продажів через Інтернет та безготівкових розрахунків.

Висновки. Аналіз стану малого підприємництва засвідчив, що суб'єкти малого підприємництва мають високу питому вагу у кількісній структурі вітчизняного підприємництва та залученні трудових ресурсів, але значно поступаються в загальному обсязі

реалізації у промислово розвинених регіонах. Разом із тим мале підприємництво є вкрай уразливим у період карантинних обмежень, викликаних боротьбою з COVID-19, тому потребує ефективної державної підтримки.

Список використаних джерел:

1. Барна М., Мороз С. Сучасний стан розвитку малого підприємництва в Україні та ефективність регуляторної політики в цій сфері. *Економічний дискурс*. 2019. № 1. С. 46–54.
2. Винятинська Л.В., Сенчук І.В. Оцінка стану та тенденцій розвитку малого підприємництва в Україні. *Науковий погляд: економіка та управління*. 2018. № 1(59). С. 42–49.
3. Кашуба О.М. Підприємництво в Україні: проблеми і перспективи розвитку. *Економіка та держава*. 2015. № 6. С. 103–106.
4. Обруч Г.В., Іванюта Б.Л., Журавльов К.В. Проблеми і перспективи розвитку малого та середнього підприємництва в Україні. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2018. № 61. С. 53–62.
5. Офіційний вебсайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 02.06.2021).
6. Торгово-промислова палата назвала п'ять основних проблем бізнесу. *УкрІнформ*: вебсайт. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2903821-torgovopromislova-palata-nazvala-pat-osnovnih-problem-biznesu.html> (дата звернення: 09.06.2021).
7. Save ФОП. *Вікіпедія*: вебсайт. URL: <https://cutt.ly/hnI4lqz> (дата звернення: 10.06.2021).

References:

1. Barna M., Moroz S. (2019) Suchasnyi stan rozvytku maloho pidpriemnytstva v Ukraini ta efektyvnist rehuliatornoj polityky v tsii sferi [Modern condition of small entrepreneurship development in Ukraine and efficiency of regulatory policies in this sphere]. *The economic discourse*, no. 1, pp. 46–54.
2. Vynjatynsjka L.V., Senchuk I.V. (2018) Ocinka stanu ta tendencij rozvytku malogho pidpriemnytstva v Ukraini [Evaluation of state and trends of development of small enterprise in Ukraine]. *Scientific View: Economics and Management*, no. 1 (59), pp. 42–49. DOI: <https://doi.org/10.32836/2521-666X/2018-1-59-6>.
3. Kashuba O. (2015) Pidpriemnytstvo v Ukraini: problemy i perspektyvy rozvytku [Entrepreneurship in Ukraine: problems and prospects of development]. *Ekonomika ta derzhava*, no. 6, pp. 103–106.
4. Obruch A., Ivanyuta B., Zhuravlev K. (2018) Problemy i perspektyvy rozvytku maloho ta serednoho pidpriemnytstva v Ukraini [Problems and prospects of development of small and medium entrepreneurship in Ukraine]. *The bulletin of transport and industry economics*, no. 61, pp. 53–62.
5. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Available at: <http://ukrstat.gov.ua/> (accessed 02 June 2021).
6. Torhovo-promyslova palata nazvala piat osnovnykh problem biznesu [The Chamber of Commerce named five main business problems]. Available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2903821-torgovopromislova-palata-nazvala-pat-osnovnih-problem-biznesu.html> (accessed 09 June 2021).
7. Save FOP [Save individual entrepreneur]. Available at: <https://cutt.ly/hnI4lqz> (accessed 10 June 2021).

Sydooruk Iryna

National University «Zaporizhzhya Polytechnic»

ANALYSIS OF THE STATUS AND DEVELOPMENT OF SMALL BUSINESS IN UKRAINE

The article analyzes the indicators of the state of small business in Ukraine, highlights the problems that hinder its successful development and substantiates the directions of overcoming them.

Small business plays an important role in the economic development of Ukraine and in solving many social problems. First of all, it insures employment and forms the middle class, saturates the market with the necessary goods and services, creates healthy competition, which has a positive effect on economic development, and ensures the stability of regions and the country as a whole. These circumstances make it especially relevant to study the problems of small business growth in Ukraine.

The analysis of the status of small business showed that during 2015–2016 the quantitative and qualitative indicators of its activity decreased due to the military conflict in the East of the country and large economic shocks. Only in 2019 there was a gradual recovery to the level of 2013. At the same time, small businesses have the largest share in the quantitative structure of domestic entrepreneurship and the involvement of labor resources.

The trend model of the number of small businesses in Ukraine calculated using the method of analytical equalization will make it possible to predict the number of small businesses in Ukraine in the future and determine the impact of new factors on small business development. For example, the impact of quarantine restrictions can be evaluated.

Threats to the development of small business as well as competitive advantages stemmed from its special characteristics, namely: small size, flexibility and susceptibility to changes in the economic environment. It is determined that a special obstacle in the development of small business is discrimination in access to economic resources: financial and credit, raw materials, information and consulting, technical and technological, personnel, etc. The introduction of quarantine restrictions has aggravated foregoing problems. Therefore, it is necessary to establish effective support for the development of small business, which would allow to solve problems as effectively as possible and encourage small business to self-development.

Key words: *small business, regions, quarantine restrictions, obstructions for the functioning, development priority areas.*

JEL classification: M21, M41, O18